

OILADA BOLA SHAXSI IJTIMOYILASHUVIDA MILLIY QADRIYATLARNING
IJTIMOIY PSIXOLOGIK TA’SIRI

Musinova Nozira Mirjadjanovna

Buxoro davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. *Maqolada mamlakatimiz olimlari va xorij mamlakatlari psixologiyasida oilada bola shaxsi ijtimoiylashuvida milliy qadriyatlar ijtimoiy psixologik ta’siri muammosining o’rganilganligi, Oila muammolari, oilada bola tarbiyasi, oilaviy munosabatlar va nizolarning insoniyat va jamiyat uchun qadimiy va dolzarbligi, o’tmish mutafakkirlaridan tortib to hozirgi zamon tadqiqotchilarigacha oila va oilaviy muammolarni ijobiy hal qilishga oid tavsiyalari bayon etilgan.*

Kalit so’zlar: *bola, oila, shaxs, ijtimoiylashuv, milliy tarbiya, ajdodlarimiz merosi, oilaviy hayot, xulq-atvor, sharqona odob, qadriyat, madaniyat, ma’rifat.*

Oila shaxsni ijtimoiylashtirishning eng muhim omili va o'smirning qadriyat yo'nalishlarini shakllantirish omillaridan biridir.

Jamiyatning qadriyatlar dunyosiga ilmiy qiziqish ko'rsatgan birinchi sotsiologlar E.Dyurkgeym va M.Veber bo'lib, ularga ko'ra insonning ijtimoiy harakatini belgilaydigan qadriyatlardir. "Qadriyat" tushunchasining tahlil qilgan olimlar sarasiga 3. Freyd, A. Maslou, M. Rokeachlarni kiritish mumkin. Ularning asarlarida qadriyatlar tasnifiga katta e'tibor berilgan. Shunday qilib, 3. Freyd qadriyatlarni ikki guruhga kiritishni taklif qildi: intim va ishga daxldor qadriyatlar.. A. Maslou esa qadriyatlarni quyidagicha tasnifladi:

a) fiziologik va jinsiy, b) xavfsizlik va tartibga intilish, c) ijtimoiy - ma'qullash, tegishli bo'lish, sevgi, d) obro'li - boshqalarga hurmat, obro', o'zini o'zi hurmat qilish, e) ma'naviy. - o'zini namoyon qilish, ijtimoiy mavqe.

M. Rokeach terminal qadriyatlar sonini 15, instrumental qadriyatlarni 60 ta deb hisoblagan bo'lsada, ikkalasidan atigi 18 tasini empirik tarzda o'rgangan. Qadriyatlarni o'rganish bilan L. Morris, E. Spranger kabi G'arb sotsiologlari ham shug'ullangan. Rus sotsiologlardan L. Ionin, A. Zdravomyslov, S. Anisimov, N. Medvedev va boshqalarni ta'kidlash mumkin. "Qadriyat orientatsiyasi" atamasining mohiyati haqida T.Parsons qadriyat orientatsiyasini madaniyat, shaxs va ijtimoiy tizimlar o'rtasidagi bog'liqlik sifatida belgilash mumkin.

Faoliyat va qadriyat o'rtasidagi vositachi - bu motiv bo'lib, uning orqasida doimo qabul qilingan qadriyatlar tizimining hosilasi sifatida shakllanadigan motivatsion tizim mavjud.

Qadriyatt orientatsiyasini tavsiflash uchun D. Uznadze tomonidan taklif qilingan va shaxsning yaxlit modifikatsiyasi sifatida ko'rsatmalilik(ustanovka) keng qo'llaniladi.

U shaxsni voqealarga nisbatan oldindan tayyorligi asosida amaliy harakatlarni namoyon qilishini ta'minlaydi.

Qadriyatlar orientatsiyasi va ko'rsatmalilikning o'zaro bog'liqligi muammosini olimlar A. Zdarobamislov va V.Yadovlar shug'ullanishgan. Shaxsning xulq-atvori, munosabati va qadriyat yo'nalishlari turli ijtimoiy vaziyatlarda inson ehtiyojlarini ro'yobga chiqarishni tartibga soladi. V. Yadov yuqorida tavsiflangan barcha tartibga soluvchi shakllanishlarni dispozitsiya, ya'ni "moyillik" sifatida birlashtiradi. Uning "shaxsning ijtimoiy xulq-atvorini tartibga solishning dispozitsiyaviy kontseptsiyasi" da Qadriyat yo'nalishlari - bu har doim ierarxik tizimni tashkil etuvchi va shaxsiyat tarkibida faqat uning elementlari sifatida mavjud bo'lgan maxsus psixologik shakllanishlar. Shaxsning qadriyat yo'nalishlari tizimining tarkibiy tabiati, uning ko'p darajali va ko'p o'lchovli tabiati bir qator xilma-xil funktsiyalarni amalga oshirish imkoniyatini belgilaydi. Qadriyat yo'nalishlari tizimi inson faoliyatining muhim tartibga soluvchisidir, chunki u individual ehtiyojlar va motivlarni jamiyatning ongli va qabul qilingan qadriyatlari va normalari bilan bog'lash imkonini beradi. Ularning fikricha qadriyat orientatsiyasi shaxsning moddiy va ma'naviy -madaniy ko'rsatmaliligidir(ustanovkasi)

Orientatsiya jarayoni rivojlanishni ta'minlaydigan o'zaro bog'liq uchta bosqichning mavjudligini nazarda tutadi. Jamiyat qadriyatlarini shaxs tomonidan o'zlashtirish bosqichi, u faoliyat ko'rsatar ekan, dunyoga bo'lgan qadriyatli munosabatni - "Dunyo qiyofasi" ni keltirib chiqaradi, qadriyat munosabatlarini shaxsning qiymat yo'nalishlarining ierarxik tizimiga birlashtiradi. Konvertatsiya bosqichi, tayinlangan qadriyatlarga asoslanib, u "Men – real" – "Men – ideal" – "hayot ideali" o'zaro ta'sirida rivojlanib boruvchi "Men" obrazining o'zgarishini ta'minlaydi. Dizayn bosqichi yakuniy bosqich bo'lib, u insonning hayot istiqbolini yo'naltirish mezonini sifatida shakllantirishni ta'minlaydi. [1]

Qiymat yo'nalishlarini shakllantirish samaradorligini aniqlash uchun N.N. Ushakova quyidagi mezonlarni aniqlaydi:

1. Qadriyatlarni bilish. Bu erda natija qiymat yo'nalishlarini shakllantirish qobiliyatidir. Agar o'smir kontseptsiya mazmunini, uning hajmini, uning aloqalarini, boshqa tushunchalar bilan munosabatlarini, shuningdek, qaror qabul qilishda tushuncha bilan ishlash qobiliyatini to'liq o'zlashtirgan bo'lsa, qadriyatlar tushunchasi o'rganilgan hisoblanadi. amaliy vazifalar.

2. Qadriyatlarni farqlash - o'smirlarning qiymat tanlash qobiliyati.

3. Qadriyat yo'nalishining samaradorligi.

Demak, qadriyat yo'nalishlari tizimi atrofdagi olamga, boshqa odamlarga, o'ziga bo'lgan munosabatlarning asosini, dunyoqarashning asosini tashkil qiladi. Oila shaxsni ijtimoiylashtirishning eng muhim omili va o'smirning qadriyat yo'nalishlarini shakllantirish omillaridan biridir. Erta o'smirlik davrida bolalarning qadriyatlari hali

o'rnatilmagan va o'zlarining xatti-harakatlari va boshqalarning xatti-harakatlari bilan sinovdan o'tkaziladi.

Aytish joizki, bu muammoni chuqur kompleks tadqiqi hozirgi globalizm sharoitida o'zbek oilalari uchun kam o'rganilganligi ko'rinadi.

S. Shvarts kontseptsiyasida har qanday qiymat yo'nalishi muhimlik darajasida farq qiluvchi va insonni harakatga undaydigan istalgan ekstrasituatsion maqsadlarga asoslanadi. Bunday maqsadlar tizimi ma'lum bir motivatsion turni tashkil qiladi. Falsafiy va kulturologik tahlil, shaxsning, adabiyotning qadriyatlar sohasini psixologik tadqiqotlari natijalariga asoslanib, muallif shaxsiy ahamiyatiga qarab ierarxiyani tashkil etuvchi 10 turdagi qiymat yo'nalishini yoki motivatsion turlarini aniqlaydi. S. Shvarts quyidagi qiymat yo'nalishlarini (motivatsion turlarni) aniqladi:

• 1) kuch - asosiy rag'batlantiruvchi maqsad yuqori ijtimoiy mavqega, obro'ga erishishdir. Ijtimoiy tizimdagi boshqa odamlar va resurslarni nazorat qilish yoki hukmronlik qilish istagi;

• 2) yutuq - ijtimoiy standartlarga muvofiq o'z vakolatlari va keyinchalik ijtimoiy ma'qullash tufayli muayyan faoliyatda shaxsiy muvaffaqiyatga erishish istagi;

• 3) gedonizm - bu motivatsion turning zamirida o'ziga shahvoniy e'tibor va o'zi uchun imkon qadar ko'proq zavq olish istagi yotadi. Hayot zavqlanish zanjiri sifatida qaraladi;

• 4) rag'batlantirish (hayotiy tajribalarning to'liqligi) - asosiy maqsad hayotda yangi taassurotlar va o'zgarishlarning mavjudligi. O'zgarish, hayotni tez-tez tanlash zaruriy yangilik va hayajon hissini ta'minlaydi;

• 5) o'z-o'zini tartibga solish (o'z-o'zini yo'naltirish) - bu motivatsion tur fikrlar va xatti-harakatlarning avtonomligi va mustaqilligini, yangi, tadqiqot qiziqishini yaratishga e'tiborni nazarda tutadi;

• 6) universalizm - boshqa barcha odamlarni tushunish va tan olish istagini, ularga nisbatan bag'rikenglik va ularning farovonligi uchun g'amxo'rlikni ifodalaydi. Ahamiyatli narsa nafaqat odamlar dunyosi, balki tabiat dunyosi hamdir;

• 7) xayrixohlik (g'amxo'rlik) - asosiy maqsad siz uchun muhim bo'lgan odamlar bilan muloqot qilish va ularning farovonligi haqida g'amxo'rlik qilishdir. Aloqalar, birinchi navbatda, inson yaxshi munosabatlarni saqlab turadigan yoki doimiy aloqada bo'lgan odamlar bilan amalga oshiriladi;

• 8) an'analar - motivatsion tur: ijtimoiy-madaniy va diniy guruh ichidagi mavjud an'analar va umumiy g'oyalarni hurmat qilish, qabul qilish, ularga bo'ysunish va qo'llab-quvvatlash guruhning muvaffaqiyatli faoliyati uchun asos sifatida;

• 9) muvofiqlik - asosiy maqsad - boshqalarga zarar etkazadigan yoki jamiyat tomonidan qabul qilingan me'yorlar va kutishlardan chetga chiqadigan harakatlar, impulslar va niyatlarni cheklash;

• 10) xavfsizlik - bu motivatsion turning asosini jamiyatda uyg'unlik va barqarorlikni saqlash istagi, inson, oila va jamiyat xavfsizligiga bo'lgan ehtiyoj.

Aniqlangan motivatsion turlar xatti-harakatlarning ma'lum shakllari bilan bog'liq va shunga ko'ra, bir-biri bilan, ham qarama-qarshilik, ham yozishmalar bilan dinamik munosabatlarda bo'ladi. Qadriyat yo'nalishlari o'rtasidagi qarama-qarshi munosabatlarning ikkita juftligi aniqlandi: konservatsiya va konservatizm qadriyatlari (xavfsizlik, muvofiqlik va an'analar) o'zgarish qadriyatlariga qarama-qarshidir (o'z-o'zini tartibga solish va rag'batlantirish); boshqa yo'nalish va o'z-o'zidan o'tish qadriyatlari (mehrbonlik va universalizm) o'z-o'zini yo'naltirish va o'z-o'zini yuksaltirish qadriyatlariga (gedonizm, muvaffaqiyat va kuch) qarama-qarshidir.

Shaxs nazariyasidagi dispozitsion tendentsiya vakili Gordon Allport ham qadriyatlarni o'rgangan. Uning fikricha, hech kim faqat asosiy qiymat yo'nalishlaridan biriga tushib qolmaydi; aksincha, turli odamlar turli xil qadriyatlar kombinatsiyasiga ega. Allportning so'zlariga ko'ra, bu qadriyatlar eng chuqurroq darajadagi xususiyatlar sifatida ko'rib chiqiladi. U oltita xususiyatni aniqladi:

1. Nazariy. Haqiqatni ochib berishga birinchi navbatda qiziqqan odam.
2. Iqtisodiy. "Iqtisodiy" odam foydali yoki foydali narsalarni hamma narsadan ustun qo'yadi.
3. Estetik. Bunday odam shakl va uyg'unlikni ko'proq qadrlaydi.
4. Ijtimoiy. Ijtimoiy tip uchun eng yuqori qadriyat bu odamlarga bo'lgan muhabbatdir.
5. Siyosiy. Siyosiy tipning asosiy manfaatlari hokimiyatdir.
6. Diniy. Ushbu turdagi vakillar asosan dunyoni bir butun sifatida tushunishga qiziqishadi. [2]

Shaxsiy rivojlanish, L.S. Vygotskiyning fikriga ko'ra, madaniy qadriyatlarning shaxs tomonidan rivojlanishi bilan bog'liq bo'lib, u muloqot jarayoni orqali amalga oshiriladi.

S.L.Rubenshteyn shuningdek, "qadriyatlar dunyo va inson o'rtasidagi munosabatlardan kelib chiqadi, dunyoda nima borligini, shu jumladan tarix jarayonida inson yaratgan narsalarni ifodalaydi, inson uchun muhim" deb yozadi.

G.Dyupon qadriyat yo'nalishlarining shakllanishini shaxsning emotsional rivojlanish bosqichlari bilan bog'laydi, uning boshqa odamlar bilan o'z munosabatlariga hissiy jihatdan baho berish dinamikasini aks ettiradi. Shunday qilib, u 6 bosqichni aniqlaydi: egosentrik-ekstrapersonal, shaxsiy munosabatlar bosqichi, shaxslararo, psixologik, avtonomiya bosqichi, eng yuqori integrativ bosqich.

B.S. Volkov qiymat yo'nalishlarini ongli tartibga soluvchi sifatida belgiladi ijtimoiy xulq-atvor shaxsiyat. Uning aytishicha, qadriyat yo'nalishlari motivatsion rol o'ynaydi va faoliyatni tanlashni belgilaydi.

Nemov R.S. qadriyat yo'nalishlari ostida u insonning hayotda nimani ayniqsa qadrlashini tushunadi, unga o'ziga xos, ijobiy hayotiy ma'no bog'laydi.

V. G. Alekseeva nuqtai nazaridan, qadriyat yo'nalishlari tizimi "jamiyatning ma'naviy madaniyatini o'zlashtirish, madaniy qadriyatlarni odamlarning amaliy xulq-

atvori uchun rag'batlantirish va motivlarga aylantirishning asosiy kanali" dir.yadovyadov

Jahon psixologiyasining boy tajribalariga va shaxsiy kuzatishlarimizga qaraganda, shaxs ijtimoiy (shaxslararo) munosabatlarning mahsuli kanligi – uning ongini va tafakkurini ijtimoiy shart-sharoitlarga, muayyan atrof-muhitning vaziyatlariga moslashish jarayoni undan dunyoqarashni, ma'lum ilimlarni, tajribalarni, milliy va umumbashariy axloqiy mezonlarni o'zlashtirishni talab qiladi. Bu ijtimoiy voqelik, hodisa o'z navbatida alohida, individual bilim olish, jamoaviy o'qitishning innovatsion faol metodlari insondan (saboq oluvchi yoki ilmiy izlanuvchidan) mustaqillikni, operativlikni, ijodiy (kreativ) yondashishni taqozo etadi. Komillik sari intiluvchi shaxs (guruh, etnos) aqlzakovatining mazkur xususiyatlarini, eng avvalo uning kamol topgan tafakkuri hosil qiladi, binobarin, ushbu arayon uzluksizligini ta'minlovchi mexanizm funksiyasini bajaradi.

Oilada shakllanayotgan o'quvchi(bola) shaxsida ijtimoiy-psixologik to'siqlar mavjudligi, ustanovkalarining adekvat emasligi, milliy qadriyatlarning tizimining to'liq samarali shakllanishiga globallashuv jarayonlari salbiy oqibatlar ta'sirlarining kuchayishi bois, kreativ fikrlashdagi salmog'ining tobora oshib borishi, shaxs ijtimoiylashuvi jarayoniga milliy qadriyatlar omillari va ularning namoyon bo'lishidagi empirik ta'sir ko'rsatayotganligini maxsus o'rganish lozim ekanligi yanada oydinlashadi. Bu esa tanlangan mavzuning o'ta dolzarb ekanligini belgilab beradi, hamda bu muammolarni chuqur o'rganilishini taqozo etadi.

Respublikamizda so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan keng qamrovli ishlar bilan bir qatorda, o'sib kelayotgan yosh avlodning ta'lim-tarbiyasi, ertangi kuni, ma'naviy-axloqiy salohiyatga ega bo'lgan yoshlarni tarbiyalash va inson qadrini yuksaltirish ishlariga alohida e'tibor qaratilib, zarur xuquqiy-me'yoriy asoslari yaratilmoqda.

Oila muammolari, oilada bola tarbiyasi, oilaviy sibling munosabatlar va nizolarning insoniyat jamiyati uchun qadimiy va dolzarbligai bois, o'tmish mutafakkirlaridan tortib to hozirgi zamon tadqiqotchilarigacha oila va oilaviy muammolarga o'z e'tiborlarini qaratganlar va qaratib kelmoqdalar. Sharqning buyuk allomalari Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Mahmud Qoshg'ariy, Kaykovus, Xotam ibn Toy, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniy Abdurauf Fitrat, Imom al-Buxoriy, Imom al-Moturudiy, Burhonuddin al-Marg'ioniy, va Rizouddin ibn Faxriddin kabi ko'plab qomusiy olimlar, shu bilan birga Qur'oni karim suralari mazmuni, Payg'ambar alayxissalom hadislari, tasavvuf namoyandalari jumladan, Xoja Abdulxoliq G'ijduvoniy, Bahouddin Naqshbandiy ta'limotlarida oila masalalarida hozirgi globallashuv sharoitida ham, katta manba sifatida xizmat qiladigan ahamiyatli qarashlarini qoldirishgan. Ular bugungi kunlarimizda ham katta ijtimoiy va mafkuraviy-ma'naviy qadriyatlar sifatida ahamiyat kasb etadi va ijtimoiy-psixologik manba hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Rubinshteyn S.L. Umumiy psixologiya asoslari.- Sankt-Peterburg, 2000 y.

2. Shevandrin N.I. Psixodiagnostika, korreksiya va shaxsni rivojlantirish:
Qo'llanma universitet talabalari uchun - M.: VLADOS, 2001-512s.

3. Katta psixologik lug'at./tahrir B.G.Meshcheryakov, V.P. Zinchenko.- SPb., 2000
yil.